

УДК: 336.71

Бурковська Алла Валентинівна,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту
Бурковський Іван Дмитрович,
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри сільського господарства і
зовнішньоекономічної діяльності
Лункіна Тетяна Іванівна,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту,
Миколаївський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ БІРЖ У КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. У статті розглянуто історичні особливості виникнення товарних і фондових бірж у країнах світу. Охарактеризовано основні торговельні операції, що здійснювались на біржах. Досліджено сучасний кількісний стан та структуру зареєстрованих бірж в Україні. Виявлено недоліки розвитку бірж в Україні та запропоновано напрями їх усунення. Доведено, що зростання ефективності діяльності підприємств у країнах світу досягається за умов відповідного використання біржового механізму.

Ключові слова: товарна біржа, фондова біржа, біржова торгівля, біржова діяльність, цінні папери.

Вступ та постановка проблеми. Основою біржової діяльності є біржова торгівля, яка виникла внаслідок розвитку виробництва, що вимагає ринку, здатного реалізувати великі партії товару на регулярній, повторюваній основі за цінами, які складаються в залежності від реального співвідношення попиту і пропозиції.

Сутність біржі полягає в тому, що вона – особливий вид ринку, де проводиться торгівля за встановленими правилами, у конкретному місці та призначений час замінами цінностями, причому ці цінності і їх оплата не пред'являються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо виникнення і розвитку бірж приділяли увагу у своїх дослідженнях велика кількість науковців, серед яких: А. І. Берлач, Н. А. Берлач, А. М. Грязнова, І. М. Кулішер, П. В. Лізунов, О. М. Маслак [15], С. З. Мошенський [2, 12], В. В. Оскольський, О. М. Сохацька, Л. Н. Яснопольський та інші. Однак, проблематика виникнення і розвитку бірж потребує подальшого вивчення.

Метою даної статті є розгляд особливостей історичного виникнення і розвитку бірж у країнах світу і на цій основі розробка пропозицій розвитку біржової діяльності в Україні.

Результати дослідження. До існуючих форм торгівлі відносяться міські ринки, ярмарково-виставкова, магазинна, гуртова та біржова. Специфіка біржової торгівлі полягає у публічності її проведення. Біржова торгівля передбачає наявність постійного місця для торгівлі та встановлених правил торгівлі, постійний режим роботи, стандартизовані розміри проданої партії товару. Завданням біржі є не постачання економіки капіталом або сировиною, а організація, упорядкування і уніфікація ринків капіталу, сировини тощо.

Біржам відводиться особлива роль в організації оптової торгівлі. Вони як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури виконують на фінансовому ринку функції організаційних посередників. Основними з цих функцій вважаємо:

- організацію проведення торгів;
- розробку біржових контрактів;
- регулювання і котирування біржових цін;
- хеджування суб'єктів біржової торгівлі від несприятливих для них цінових коливань;
- гарантування виконання угод за допомогою біржових систем клірингу і розрахунків;
- спекулятивну гру на розходженні цін;
- біржовий арбітраж при розв'язанні спірних питань;

- надання інформації щодо біржових цін, учасників торгів, ринкової кон'юнктури, прогнозів по різних ринках.

Викликає зацікавленість історія виникнення бірж та їх розвиток у країнах світу. Так, до початку XIV ст. у Європі були сформовані два основних регіони (на півдні в італійських містах Венеції і Генуї та на півночі – у голландському місті Брюгге), в яких концентрувалася торговельна діяльність купців. Вже в ті часи середньовіччя був відомий фламандський продаж оселедців ще до моменту їх вилову [1].

Перша міжнародна біржа цінних паперів виникла у 1460 році в Антверпені – на той час основному центрі Європи, що контролював торгівлю в Атлантичному океані. А у 1462 році в Ліоні виникла вексельна біржа, на початку XVI ст. – Ліонська біржа цінних паперів [2]. Головними досягненнями бірж у Ліоні та Антверпені були поява системи офіційних біржових курсів та розвиток практики публічної підписки на позики і облігації.

Королівська біржа Лондона була відкрита у 1571 р. і залишалася товарною понад століття, а з 1695 року на ній почали проводити операції з державними цінними паперами і акціями компаній [3].

У 1724 році у Франції було засновано Паризьку біржу, та у XVIII ст. обсяг операцій з цінними паперами на цій біржі був значно меншим, ніж у Амстердамі [2]. У 1830 році у лістингу біржі були акції лише 30 акціонерних товариств, у 1881 році їх кількість збільшилось до 810. У 1850 році торговельні операції здійснювались майже з 50 найменуваннями іноземних цінних паперів, у 1870 році – вже біля 100 [4].

На Франкфуртській біржі у 1804 році котирувалось лише 26 цінних паперів, і лише для п'яти з них було встановлено курс [5]. Берлінська фондова біржа (заснована у 1716 р.) активізувала свою діяльність у 1830 році. Порівняно повільний розвиток німецьких бірж пояснюється відсутністю акціонерних компаній у Німеччині у другій половині XVIII ст. і не розповсюдженістю операцій з акціями [2].

Сьогодні головною фондовою біржею США є Нью-Йоркська, саме на цій біржі визначається всесвітньовідомий індекс Доу-Джонса для акцій промислових компаній і індекс NYSE Composite, а колись (у 1700 р. після прийняття Декларації про незалежність США) існувало лише два види цінних паперів, якими можна було торгувати (це були урядові облігації і акції першого Банку США) [6].

Розвиток Чиказької товарної біржі, заснованої ще у 1848 році, коли проводили операції з найбільш важливими на той час видами зернових культур: кукурудзою і пшеницею, призвів до упровадження більш досконалих інструментів. Так, у 1936 році почали заключати ф'ючерси на сою, а у 1950-х – ф'ючерси на соєве борошно і олію. Коло операцій поступово розширювалося і нововведенням у 1969 році стало упровадження ф'ючерсного контракту на срібло. А у 1975 р. на відкритому ринку почали реалізовувати ф'ючерсні контракти Державної національної асоціації іпотечного кредиту [7]. Для забезпечення стабільної і прибуткової роботи Чиказька товарна біржа почала працювати в напрямку інновацій, опановуючи нові продукти і послуги.

Говорячи про ф'ючерсні ринки в Північній Америці, слід зазначити, що хоча вони працюють з середини ХІХ ст., але до середини ХХ ст. торгівля велась ф'ючерсами на сільськогосподарські товари і дорогоцінні метали. А контракти на фінансові інструменти, фондові індекси та іпотечні цінні папери з'явилися лише з 1970-х років [8].

У Росії ще за часів Великого Новгороду проходили збори купців. Вони носили частково біржовий характер. У ХVІІ ст. такі збори проходили в Москві, Нижньому Новгороді та інших містах. Розповсюджувалась ярмаркова торгівля, яка ані у ХVІІ, ані у ХVІІІ століттях не переросла в біржову. Першу біржу в Росії започаткував Петро І у 1703 році в Санкт-Петербурзі [3]. Управлінням біржею займалась комерц-колегія, яка завідувала митницею, збором податків, суднобудівництвом і була зобов'язана опікуватися розвитком російської торгівлі та промисловості. Ця біржа до середини ХІХ ст. була виключно товарною, торгівля цінними паперами на ній було розпочато у 1860 році У ХІХ

ст. реформи в промисловості призвели до економічного зростання. У той час найзручнішим місцем розміщення російських цінних паперів стала саме Петербурзька біржа [9].

Друга російська біржа виникає у 1796 році в Одесі, вона була не лише товарною, а і фондовою (торгували зерном і іноземною валютою, цінними паперами), третя російська біржа – у 1816 році в Варшаві, четверта – у 1837 році в Москві [3]. У цілому, на початку ХХ ст. у Росії було понад 100 бірж [2].

До Першої світової війни російські цінні папери котирувались на 12 найбільших фондових біржах Франції, Англії, Голландії, Німеччини, Бельгії, Австро-Угорщини і США та були дуже популярними у світі [10]. Особливо попитом користувались цінні папери металургійних і механічних підприємств, комерційних банків і нафтових компаній.

У Радянському Союзі на 01.10.1928 р. існувало 114 товарних бірж, де торгувалися чотириста видів товарів. На грудень 1928 року кількість бірж була скорочена до 14.

У лютому 1930 року в Радянському Союзі відбулась державна монополізація торгівлі і останні неповські біржі було ліквідовано, їх вважали проявом буржуазного минулого країни. Відродження бірж у Росії почалось лише у 90-х роках ХХ століття з переходом до ринкових відносин між суб'єктами господарювання. Наприкінці 1990 рроку Росія вийшла по кількості бірж (понад 700) на перше місце у світі [11].

Стосовно України, слід зазначити, що Київська біржа була заснована ще у 1869 році [12]. Операції на цій біржі здійснювалися переважно товарні, пов'язані з оптовою торгівлею цукром; а фондові операції у своїй більшості здійснювались з цінними паперами цукрових заводів. Перед Першою світовою війною на біржі все більшого значення набували акції київських підприємств і великих металургійних заводів на сході України.

Харківська товарно-фондова біржа була відкрита у 1876 році [12]. Тут переважали операції із зерном між російськими і харківськими купцями, а також з державними цінними паперами і заставними Харківського земельного

банка. Значення Харківської біржі поступово зменшувалось, а з 1914 року на ній взагалі не проводилися операції з акціями навіть місцевих харківських підприємств.

У 1885 році у місті Миколаєві була заснована товарна біржа, основними операціями якої були операції із зерном.

Сьогодні ж в нашій країні операції на біржовому ринку з сільськогосподарською продукцією складають лише понад 1%, для порівняння: в США – понад 90% [13]. А обсяг укладених на вітчизняних біржах угод з сільськогосподарською продукцією у 2014 році зріс у порівнянні з попереднім 2013 роком на 2224,6 млн грн і становив 13856,2 млн грн [14]. Щорічне зростання вартості угод на біржі, на наш погляд, відбувається завдяки наявним в країні інфляційним процесам, що ведуть до стрімкого подорожчання біржових товарів.

Крім угод з сільськогосподарською продукцією на вітчизняних біржах останніми роками укладаються угоди з основними металами (залізом, чавуном, сталлю, феросплавами) і кольоровими металами, засобами автотранспорту, лісоматеріалами, деревиною та виробами з неї, паливом, продовольчими товарами, хімічними продуктами та речовинами, нерухомістю та іншими непродовольчими товарами.

Говорячи про кількість зареєстрованих бірж в Україні, необхідно констатувати їх зменшення у 2015 році до 555 одиниць (табл. 1), що менше на 19 одиниць аналогічного показника 2013 року і на 31 одиницю – 2014 року.

Таблиця 1 Кількість та структура бірж в Україні

Вид бірж	2013 р.		2014 р.		2015 р.	
	кіль-ть, од	стр-ра, %	кіль-ть, од	стр-ра, %	кіль-ть, од	стр-ра, %
Універсальні	108	18,8	107	18,3	104	18,7
Товарні і товарно-сировинні	400	69,7	415	70,8	391	70,5
Агропромислові	24	4,2	23	3,9	24	4,3
Інші	42	7,3	41	7,0	36	6,5
Усього зареєстровано (без урахування фондових бірж та						

їх філій)	574	100	586	100	555	100
-----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Джерело : побудовано за даними [14].

Тенденція до зменшення кількості протягом досліджуваного періоду (2013-2015 роки) спостерігається за універсальними та іншими видами бірж.

Щодо структури зареєстрованих в Україні бірж протягом досліджуваного періоду, слід вказати, що найбільшу питому вагу в ній займають товарні і товарно-сировинні біржі (від 69,7 % у 2013 році до 70,5 % у 2015 році), а найменша питома вага належить агропромисловим біржам (від 4,2 % у 2013 році до 4,3 % у 2015 році). Тобто за своєю структурою вітчизняні біржі є достатньо різноманітними.

Українські біржі ще, на жаль, не забезпечують оптимальних умов для виконання укладених на них угод, ще відсутня торгівля стандартизованими контрактами. У структурі обороту товарних бірж відсутні такі деривативи як опціони і ф'ючерси. А це є свідченням невиконання товарними біржами цінової та стабілізаційної функцій. Необхідні прогнозування цін і офіційних котирувань курсів, які б використовувались як вітчизняними так і зарубіжними бізнесовими структурами.

Вважаємо, що в Україні необхідно забезпечити технологічну модернізацію щодо впровадження електронних біржових торговельних систем і адаптувати вітчизняні біржі до європейських законодавчо-нормативних норм.

Рівень ділової активності на біржах України потребує зростання, адже він є свідченням поліпшення економічної ситуації, а у перспективі – і стабільності країни.

Висновки. Отже, досвід країн світу переконливо свідчить про широке застосування та перспективність здійснення торгівлі за допомогою бірж. Адже зростання ефективності діяльності підприємств у країнах світу досягається за умов відповідного використання біржового механізму.

Вважаємо перспективною для України можливість стати не лише регіональним, а і світовим лідером біржової торгівлі аграрною продукцією.

Для цього вважаємо необхідним для вітчизняної аграрної біржі:

- розробити і запровадити широкий спектр фінансових інструментів, які дозволять управляти цінovими ризиками;
- розвинути ринок ф'ючерсів і опціонів;
- удосконалити власну систему гарантій виконання термінових операцій;
- підвищувати вимоги до учасників торгів;
- створити рівні умови для роботи на біржових ринках регіональним клієнтам;
- забезпечити практичну взаємодію з регіональними учасниками, регіональними підприємствами-емітентами і інвесторами;
- забезпечити подальший розвиток і удосконалення відповідної біржової інфраструктури, тощо.

Список використаних джерел

1. Корнилов Л. История возникновения бирж / Л. Корнилов // Деньги. — 2014. — №3 (181). — С. 4.
2. Мошенский С. З. Рынок ценных бумаг : трансформационные процессы / С. З. Мошенский. — Москва : Экономика, 2010. — 240 с.
3. Глазова А. Из истории бирж / А. Глазова // Деньги. — 2014. — №1-2 (179-180). — С. 4.
4. Spieser P. Histoire de la finance: Le temps, le calcul, et les promesses / P. Spieser, L. Belze. — P.: Vuibert, 2005. — P. 340.
5. Кулишер И. М. История биржи / И. М. Кулишер // Банковая энциклопедия в 2 т. : Т. 2. Биржа. — К. : Издательство банковской энциклопедии, 1917. — С. 73.
6. Корнилов Л. Нью-Йоркская фондовая биржа – особенности деятельности / Л. Корнилов // Деньги. — 2014. — №11 (189). — С. 4.
7. Корнилов Л. Чикагская товарная биржа (СМЕ) / Л. Корнилов // Деньги. — 2014. — №12 (190). — С. 4.
8. Лазаренко О. Торговля фьючерсом с компанией «Мастер Брок» / О. Лазаренко // Деньги. — 2014. — №12 (190). — С. 4.

9. Корнилов Л. Становление биржевого дела в России / Л. Корнилов // Деньги. — 2014. — №4 (182). — С. 4.
10. Глазова А. Русские ценные бумаги на российских и европейских фондовых биржах (конец XIX – начало XX века) / А. Глазова // Деньги. — 2014. — №6 (184). — С. 4.
11. Корнилов Л. Становление бирж в России – XX век / Л. Корнилов // Деньги. — 2014. — №5 (183). — С. 4.
12. Мошенский С. З. Рынок ценных бумаг Российской империи / С. З. Мошенский. — Москва : Экономика, 2014. — 560 с.
13. Лазарев И. Перспективы биржевой торговли на аграрном рынке Украины / И. Лазарев // Деньги. — 2014. — №11 (189). — С. 4.
14. Статистичний збірник. Україна у цифрах 2014 / За ред. І. М. Жук. — К. : Державна служба статистики України, 2015. — С. 145-146.
15. Маслак О. М. Розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні / О. М. Маслак [Електронний ресурс]. — Режим доступу : memjournal.agrex.gov.ua/rozvytok-birzhovoji-torhivli-silskohospodarskoju-produktsijeyu-v-ukrajini. — Назва з екрану.

***Аннотация.** В статье рассмотрены исторические особенности возникновения товарных и фондовых бирж в странах мира. Охарактеризовано основные торговые операции, которые на них осуществлялись. Исследовано современное количественное состояние и структуру зарегистрированных бирж в Украине. Выявлены недостатки развития бирж в Украине и предложены направления их решения. Доказано, что рост эффективности деятельности предприятий в странах мира достигается при соответствующем использовании биржевого механизма.*

***Ключевые слова:** товарная биржа, фондовая биржа, биржевая торговля, биржевая деятельность, ценные бумаги.*